

Verschillen in het steunnetwerk en de sociale participatie van gescheiden mannen en vrouwen

Lissy Terhell, Marjolein Broese van Groenou en Theo van Tilburg*

Abstract

The study explains differences in the support network and social participation of divorced men and women by taking into account partner status, current living conditions, characteristics of the disrupted marriage, and personality. A sample of 722 men and 1073 women, divorced between 1947 and 1997 in the Netherlands, participated in a survey conducted in 1998. Support networks of single women contained the largest proportion of kin and the smallest proportion of post-divorce contacts. Single men had the least kin and men living with a new partner had the most post-divorce contacts. Compared to single men and women those living with a partner had higher rates of social participation. Multivariate regression analyses indicated that, for both men and women, differences in network features and social participation after divorce were best explained by current structural conditions (availability of a partner, level of education, employment and child care), and to a lesser degree by characteristics of the disrupted marriage (overlap in marital networks) and by one's personality (extraversion).

1 Inleiding

Echtscheiding is voor vrijwel iedereen een ingrijpende gebeurtenis met negatieve gevolgen voor het welbevinden. Het is dan ook niet vreemd dat veel aandacht in onderzoek uitgaat naar de psychische gevolgen van echtscheiding en het vermogen van individuen zich te herstellen van de breuk met de partner (bijvoorbeeld Amato, 2000). Echter, echtscheiding is daarnaast ook een 'netwerk crisis': niet alleen de relatie tussen twee echtelieden raakt verstoord, maar ook de relaties van beide ex-partners met familie, schoonfamilie, vrienden en kennissen. Zowel de beschikbaarheid als de steun van persoonlijke netwerkrelaties staat na een echtscheiding onder druk (Milardo, 1987; Smeglia, Miller & Kort-Buller, 1999). Kort na een echtscheiding blijkt het contact met gemiddeld 40 procent van de personen in het huwelijksnetwerk verbroken te zijn (Broese van Groenou, 1991, 1992; Rands, 1988). Bij contacten die behouden blijven, hiertoe behoren vooral familieleden en 'eigen' vrienden en kennissen, neemt de uitwisseling in emotionele en praktische steun toe (Hughes, 1988; Leslie & Grady, 1985; Miller, Smeglia, Gaudet & Kitson, 1998).

Naast consequenties voor persoonlijke relaties lijkt een echtscheiding ook gevolgen te hebben voor sociale participatie in meer algemene zin. Veel gescheidenen zijn in de eerste jaren na de scheiding sociaal minder actief in de zin van uit-

* Lissy Terhell is gezondheidspsycholoog en onderzoeker-in-opleiding; Marjolein Broese van Groenou is ontwikkelingspsycholoog en universitair docent; en Theo van Tilburg is socioloog en universitair hoofddocent. Allen zijn werkzaam bij de afdeling Sociologie en Sociale Gerontologie van de faculteit der Sociaal-Culturele Wetenschappen van de Vrije Universiteit te Amsterdam. Correspondentieadres: Drs. E.L. Terhell, faculteit der Geneeskunde, LASA (H-065), van der Boechorststraat 7, 1081 BT Amsterdam. Telefoon 020-4449334, fax 020-4446775, email el.terhell.emgo@med.vu.nl

gaan, 'dating', en lidmaatschappen van sportclubs en verenigingen (Raschke, 1977; Milardo, 1987; McHenry & Price, 1991). Naarmate de scheiding langer geleden is neemt de sociale activiteit weer toe, en vormen verenigingen of sociale organisaties vooral een gelegenheid om nieuwe contacten op te doen (Jacobson, 1983).

Zoals het verlies van de partner veranderingen in persoonlijke relaties en in sociale participatie teweegbrengt, heeft ook het opnieuw aangaan van een partnerrelatie na scheiding sociale gevolgen. Veel gescheidenen hertrouwen vroeg of laat: 60 procent van de mannen en 40 procent van de vrouwen (CBS, 1999). Hertrouw zal voor sommigen de negatieve gevolgen van echtscheiding op financieel, emotioneel en sociaal gebied doen verminderen (Coleman, Ganong & Fine, 2000). Echter, er zijn aanwijzingen dat men in een tweede huwelijk niet meer hetzelfde niveau van welbevinden (Dykstra & De Jong Gierveld, 1999) en van netwerkomvang (Dykstra & Liefbroer, 1998) haalt als in het eerste huwelijk. Deelname aan het sociale leven lijkt wel te verbeteren na hertrouw ten opzichte van het leven als alleenstaande (Milardo, 1987), maar dit verband kan ook verklaard worden door het feit dat degenen die hertrouwen al kort na de scheiding een actief sociaal leven lijden (Kalmijn & De Graaf, 2000). Ongeacht de causale richting van de relatie, is het wenselijk om bij de bestudering van de sociale gevolgen van echtscheiding onderscheid te maken tussen alleenstaanden en gescheidenen met een nieuwe (huwelijks-)partner.

Inzichten in de sociale gevolgen van echtscheiding zijn vooral afkomstig uit kleinschalige, soms kwalitatief georiënteerde, studies bij een selecte groep van respondenten (Jacobson, 1983; Spanier & Thompson, 1984; Wallerstein & Blakeslee, 1990). In Nederland is het onderzoek op dit terrein tot op heden beperkt tot kleinschalige, beschrijvende studies (Broese van Groenou, 1991; Maas, 1984; Weeda & Groenewold, 1986). Recentelijk hebben wij gegevens verzameld bij een representatieve groep (ooit) gescheidenen in het onderzoeksprogramma 'Scheiding in Nederland' (SIN98; Kalmijn, De Graaf & Uunk, 2000). In het SIN-survey zijn bij alleenstaande en hertrouwde gescheidenen gegevens verzameld over verschillende aspecten van sociaal functioneren.

Dit artikel heeft tot doel een beschrijving en verklaring te geven van de verschillen in het steunnetwerk en sociale participatie van gescheiden mannen en vrouwen in Nederland. Het onderzoek richt zich op drie issues: a) het beschrijven van het steunnetwerk en de sociale participatie van (ooit) gescheiden mannen en vrouwen, b) het toetsen van een multivariate verklaring van verschillen in steunnetwerken en sociale participatie van (ooit) gescheidenen, en c) de exploratie van verschillen tussen mannen en vrouwen in deze. Bij de beschrijving van het netwerk gaat de aandacht uit naar de beschikbaarheid van ondersteunende relaties. Zowel *omvang* (totaal aantal) als *samenstelling* (het aandeel familierelaties en het aandeel nieuwe, oftewel post-scheiding, relaties) van het steunnetwerk wordt beschreven. Wat betreft sociale participatie maken we een onderscheid tussen sociale *contacten* (contactfrequentie met diverse typen relaties) en sociale *activiteiten* (deelname aan verschillende vormen van vrijetijdsbesteding). Voor de verklaring van verschillen tussen (ooit) gescheidenen onderzoeken we welke sociale en persoonlijke condities van belang zijn voor het onderhouden van sociale relaties en het leiden van een actief sociaal leven.

2 Hypothesen

Centraal in de verklaring staat de vraag waarom sommige gescheidenen meer steunrelaties hebben en sociaal meer participeren dan andere gescheidenen. Het onderhouden van relaties en een bepaalde mate van sociale participatie veronderstellen dat het individu in ieder geval in de gelegenheid moet zijn om deze sociale gedragingen uit te voeren. Individuele overwegingen om bepaalde relaties aan te houden dan wel sociaal actief te zijn, laten we vooralsnog buiten beschouwing. In dit artikel bezien we persoonlijke en structurele condities van gescheidenen in het heden en verleden om relaties te onderhouden. In de verklaring veronderstellen we dat vier soorten condities van belang zijn: 1) beschikken over een partner, 2) kenmerken van de huidige levenssituatie, 3) kenmerken van het verbroken huwelijk, en 4) kenmerken van de persoonlijkheid.

2.1 Partnerstatus

Zoals gezegd, vormt een (huwelijks-)partner een belangrijk instrument voor de invulling van het sociale leven van een persoon. Ten eerste vormt de partner zelf vaak een belangrijke bron van steun. Ten tweede krijgt men via een partner zonder veel moeite beschikking over nieuwe vrienden en een nieuwe schoonfamilie en zal het netwerk meer divers zijn samengesteld (Hurlbert & Acock, 1990). Ten derde zijn deelname aan het verenigingsleven en uitgaan makkelijker met een partner die ofwel meegaat ofwel thuis op de kinderen past. De verwachting is dan ook dat gescheidenen die samenwonen met een (nieuwe) partner in vergelijking met alleenstaande gescheidenen een groter steunnetwerk hebben, met een kleiner aandeel familieleden en een groter aandeel nieuwe contacten, vaker en met meer verschillende soorten sociale relaties contact hebben, en vaker deelnemen aan sociale activiteiten.

2.2 Kenmerken van de huidige levenssituatie

Verklaringen voor verschillen in sociaal functioneren in de gehele populatie worden doorgaans gezocht in materiële en persoonlijke hulpbronnen, zoals inkomen, gezondheid, en de beschikbaarheid van kinderen (Van der Poel, 1993). Dergelijke hulpbronnen bevorderen het onderhouden van relaties of verschaffen toegang tot andere netwerken en daarmee tot nieuwe sociale contacten (Lin, 1982). Het eerste kenmerk van de huidige levenssituatie dat wij onderzoeken is het hebben van een betaalde baan buitenshuis. Een betaalde baan beperkt de vrij te besteden tijd om sociale relaties te onderhouden (Baruch, Bierner & Barnett, 1987) maar biedt ook mogelijkheden om persoonlijke relaties met collega's te vormen, of via collega's anderen te ontmoeten. Aangetoond is dat vrouwen die geen betaalde baan hebben, door hun grotere gebondenheid aan huis beperkt zijn in de mogelijkheid om relaties buiten de buurt en de familie te ontwikkelen. Verondersteld wordt dat betaalde arbeid buitenshuis toegang geeft tot meer contacten en daarmee tot een groter netwerk met relatief minder verwanten en tot meer diversiteit in contacten en sociale activiteit. Een tweede factor betreft de zorg voor jonge kinderen. Ook nu is de redenering dat het zorgen voor jonge kinderen weliswaar tijd kost, maar ook mogelijkheden biedt om contacten met andere ouders aan te gaan via bijvoorbeeld school of buurt. In de-

ze levensfase is de actieradius wel beperkt en zijn contacten met familieleden relatief groot. Zorgtaken zijn restrictief voor het aangaan van nieuwe relaties na een scheiding en dragen bij tot een intensivering van de behouden relaties. Verondersteld wordt dat de zorg voor jonge kinderen bijdraagt tot een kleiner netwerk met relatief veel familieleden en weinig nieuwe contacten, en tot minder diverse sociale contacten en minder sociale activiteit. Een derde mogelijke restrictie op het onderhouden van netwerkrelaties betreft het inkomen dat beschikbaar is voor besteding aan sociale activiteiten. Mensen met een hoger inkomen kunnen lid worden van organisaties en sportclubs en tijd kopen door middel van een oppas voor de kinderen, een eigen auto en een hulp in de huishouding. Verondersteld wordt dat een hoger inkomen gepaard gaat met een groter netwerk, met een groter aandeel niet-verwanten en nieuwe relaties, en met meer diverse contacten en een grotere sociale activiteit na een scheiding.

2.3 Kenmerken van het verbroken huwelijk

Huwelijkspartners delen een huishouden, bezittingen en sociale contacten. De gezamenlijke beschikking over hulpbronnen brengt een grote wederzijdse afhankelijkheid tussen de echtgenoten teweeg. Deze wederzijdse afhankelijkheid komt vooral tot uitdrukking in de taakverdeling van man en vrouw ten aanzien van taken als betaalde arbeid en de zorg voor jonge kinderen, maar ook ten aanzien van het onderhouden van contacten. Ten opzichte van moderne huwelijkspatronen zijn in traditionele huwelijken de taken sterk verdeeld; De man zorgt voor het inkomen en de vrouw voor de kinderen, het huishouden en het onderhoud van de relaties met familieleden en vrienden. Sociale contacten betreffen vaak gezamenlijke ontmoetingen, hetgeen de afhankelijkheid in sociaal opzicht vergroot (Kalmijn & Bernasco, 1999). Vooral deze 'couple-companiate' contacten (Lopata, 1988) hebben een grotere kans verbroken te worden bij een echtscheiding, omdat het moeilijk is voor gezamenlijke vrienden en kennissen het contact met beide ex-partners voort te zetten (Broese van Groenou, 1992). Familieleden die tijdens het huwelijk met beide ex-partners contact onderhielden, kiezen vaker de kant van het eigen familielid. Aldus wordt verwacht dat personen afkomstig uit een huwelijk met een meer moderne taakverdeling ten aanzien van arbeid, huishouden en sociale contacten, na echtscheiding een groter netwerk met een kleiner aandeel familieleden behouden dan personen afkomstig uit een huwelijk met een traditioneler huwelijkspatroon. Omdat degenen met een moderner huwelijkspatroon meer gewend zijn hun eigen netwerk te onderhouden zullen zij mogelijk na de scheiding ook beter in staat zijn om de (wellicht geringe) sociale verliezen te compenseren. We verwachten dat zij een groter aandeel nieuwe steunrelaties hebben in het netwerk, in meer sociale contacten participeren, en vaker deelnemen aan sociale activiteiten dan degenen met een traditioneler huwelijkspatroon.

2.4 Persoonlijkheidskenmerken

Het onderhouden van persoonlijke relaties vereist een bepaalde mate van zich openstellen voor anderen, emotionele stabiliteit en het vermogen zich in te leven in anderen. Deze veronderstelling wordt vaak geuit, maar is slechts zelden empirisch onderzocht. Er zijn echter aanwijzingen dat, bijvoorbeeld, extraversie gerelateerd is aan netwerkomvang (Lang, Staudinger & Carstensen, 1998; Costa, Zonderman & Mc-

Crae, 1985), het onderhouden van contacten met niet-verwanten (Eisemann, 1984) en het mobiliseren van sociale steun (Bergeman, Plomin, Pedersen & McClearn, 1990; Von Dras & Siegler, 1997). In dit onderzoek beschouwen we de invloed van twee persoonlijkheidskenmerken: extraversie en emotionele stabiliteit. Verwacht wordt dat personen met een meer extraverte en emotioneel stabiele persoonlijkheid na een echtscheiding een groter steunnetwerk hebben, met een kleiner aandeel verwanten en een groter aandeel nieuwe contacten, en dat zij meer diverse contacten hebben en sociaal actiever zijn dan personen met een meer introverte en meer labiele persoonlijkheid.

2.5 Mannen en vrouwen

Zowel wat betreft de beschikbaarheid als de ondersteuning van relaties hebben gescheiden mannen andere ervaringen dan gescheiden vrouwen (Clarke-Stewart & Bailey, 1990; Gerstel 1988; Gerstel, Riessman & Rosenfield, 1985). Na een echtscheiding houden vrouwen meer sociale contacten over en gaan frequenter met hun familieleden om dan mannen. Gescheiden mannen zijn na een echtscheiding echter sociaal actiever en ontwikkelen vaker nieuwe relaties dan vrouwen (Milardo, 1987; Raschke, 1977; McHenry & Price, 1991), inclusief een nieuwe partner. Ook een aantal van bovengenoemde determinanten van sociaal functioneren verschillen voor mannen en vrouwen. Vooral de restricties in de leefsituatie lijken groter te zijn voor vrouwen dan voor mannen. Vrouwen hebben of geen baan buitenshuis of combineren deze met de zorg voor jonge kinderen, en hebben na een echtscheiding doorgaans minder inkomen dan mannen (Gerstel, Riessman & Rosenfield, 1985; Poortman & Kalmijn, 1999). Het belang van huwelijkskenmerken voor het netwerk na scheiding zal in principe gelijk moeten zijn voor de man en de vrouw uit het huwelijk. Echter, gehuwde mannen investeren doorgaans minder in sociale relaties en 'liften' mee met de sociale contacten die vooral door de vrouw worden onderhouden (Bahr 1976; Fischer, Sollie, Sorell & Green, 1989). Omdat de vrouw meestal de rol van 'kin-keeper' had, zullen vele van de contacten vooral met haar blijven bestaan en zal de man grotere verliezen kennen. Er zijn geen aanwijzingen dat mannen een andere persoonlijkheid hebben dan vrouwen. De samenhang tussen de determinanten enerzijds en de netwerkkenmerken en de indicatoren van sociale participatie anderzijds kan verschillen voor mannen en vrouwen. Het onderzoek zal daarom explorerend nagaan in hoeverre de verklaring van verschillen in steunnetwerken en sociale participatie van (ooit) gescheidenen voor mannen en vrouwen parallel is.

3 Methode

3.1 Onderzoeksgroep

De gegevens over (ooit) gescheidenen zijn afkomstig uit het survey 'Scheiding in Nederland' (Kalmijn, De Graaf & Uunk, 2000). Het SIN behelst een grootschalig survey uitgevoerd in 1998 onder 2346 personen, met een retrospectieve en gestratificeerde opzet. Stratificatie vond plaats naar de volgende categorieën van burgerlijke staat: 1) mensen in hun eerste huwelijk, 2) mensen die niet meer dan één keer gescheiden waren en niet hertrouwd zijn, en 3) mensen die na een scheiding zijn hertrouwd. De gescheidenen zijn oververtegenwoordigd in de steekproef. Aan 19 gemeenten is gevraagd een steekproef te trekken uit hun bevolkingsregister. De ge-

meenten waren uitgekozen op grond van hun regio (noordoosten, westen en zuiden van Nederland) en urbanisatiegraad. Van alle bereikte respondenten (79 procent) verleende 58 procent hun medewerking aan het onderzoek. De contactrespons verschilde niet significant voor de drie groepen (Kalmijn, De Graaf en Uunk, 2000). De deelnemende respondenten werden thuis geïnterviewd door getrainde interviewers. Het gestructureerde interview duurde gemiddeld anderhalf uur en bevatte vragen naar (onder meer) de huidige leefsituatie, de beroepsloopbaan, kenmerken van de partner (huidige partner en/of ex-partner), de relatie met de ex-partner ten tijde van het huwelijk, de afwikkeling van de scheiding, de relatie met kinderen, het persoonlijk netwerk, sociale participatie en persoonlijkheidskenmerken.

Van de 2346 ondervraagde respondenten waren er 551 in het eerste huwelijk en 1795 (ooit) gescheiden. Voor onderhavige analyses zullen alleen de gegevens van de 1795 (ooit) gescheidenen gebruikt worden. De vergelijking van gescheidenen en gehuwden ten aanzien van netwerkkenmerken is elders beschreven (Terhell, Broese van Groenou & Van Tilburg, 2000). De analyses in dit artikel behelzen 722 mannen (40 procent) en 1073 vrouwen. In de totale groep is de gemiddelde leeftijd 49,1 jaar ($SD=10,2$; range is 28 tot 85 jaar). De respondenten waren gehuwd tussen 1943 en 1997, en zijn gemiddeld 13,0 jaar geleden gescheiden ($SD=8,5$; range is 0 tot 49 jaar).

3.2 Meetinstrumenten

Achtergrondkenmerken

Het aantal jaren verlopen sinds het moment van scheiding (*scheidingsduur*), de *leeftijd* (in jaren) en het hoogst behaalde *opleidingsniveau* (varieert tussen 1=lager onderwijs of minder en 7=wetenschappelijk onderwijs), fungeren als controlevariabelen.

Partnerstatus

Voor alle (ooit) gescheidenen is nagegaan of zij opnieuw een huwelijksrelatie, dan wel een samenwoonrelatie van drie jaar of langer zijn aangegaan na hun scheiding. Ten tijde van het interview woonde 52 procent ($n=927$) van de (ooit) gescheiden respondenten met een (huwelijks)partner samen.

Huidige leefsituatie

Het aantal uren dat men *betaalde arbeid* verricht is onderverdeeld in drie categorieën: 0=geen betaalde arbeid, 1=werkt 25 uur per week of minder (in het vervolg aangeduid als parttime) en 2=werkt meer dan 25 uur per week (fulltime). De *zorg voor thuiswonende kinderen* wordt eveneens in drie categorieën aangegeven: 0=geen kinderen of geen thuiswonende kinderen, 1= thuiswonende kinderen zijn 12 jaar of ouder, en 2=ten minste één thuiswonend kind is jonger dan 12 jaar. Ten slotte is het huidige *netto huishoudinkomen* bepaald. De respondent is gevraagd aan te geven hoeveel inkomsten per maand verkregen werden uit arbeid, alimentatie, een sociale uitkering en/of andere bronnen. Voor elke inkomstenbron kon het inkomen in één van de 23 categorieën (met oplopend interval) worden aangegeven, met als eerste categorie 0-100 en laatste categorie 7500 gulden of meer. Bij sommatie is voor elke categorie het klassenmidden gehanteerd. De bedragen uit alle inkomstenbronnen werden opgeteld. Indien een partner beschikbaar was, is gevraagd diens netto

maandinkomsten in een van dezelfde 23 categorieën te classificeren (niet gespecificeerd naar bron). Het totaal netto inkomen van respondent en partner samen is vermenigvuldigd met 0,7 teneinde vergelijking met het inkomen van alleenstaanden mogelijk te maken (Schiepers, 1988). Het netto huishoudinkomen van de respondenten is gemiddeld fl. 2994 (range is 0 tot 10.500, SD=1753).

Huwelijkskenmerken

Er zijn drie indicatoren gebruikt die aangeven of het (verbroken) huwelijk een meer traditionele dan wel moderne taakverdeling kende ten aanzien van het huishouden, het inkomen en de sociale contacten. Voor de *verdeling van huishoudelijke taken* heeft de respondent aangegeven hoe een vijftal huishoudelijke taken waren verdeeld tussen hem/haarzelf en de partner op het moment dat zij vijf jaar getrouwd waren. Voor de taken 'eten koken', 'de was doen', 'het huis schoonmaken', 'klusjes doen in en rond het huis' en 'financiële administratie', kon men op een vijfpuntschaal aangeven of de respondent zelf dan wel de partner vooral de taak uitvoerde. De antwoorden zijn in combinatie met de sekse van de respondent zodanig gehercodeerd dat een hogere score een moderne taakverdeling aangeeft. Bijvoorbeeld, een mannelijke respondent die aangaf dat vooral zijn partner het eten kookte scoorde een 1 op dat item, terwijl een vrouwelijke respondent die aangaf dat vooral haar partner het eten kookte, een 5 kreeg. Vervolgens werden de vijf items opgeteld zodat een somscore verlopend van 5 tot 25 is verkregen ($M=10,9$; $SD=3,7$).

Er is één vraag gesteld naar de *verdeling van het huishoudinkomen* op het moment dat het huwelijk vijf jaar oud was: "Welk deel van het huishoudinkomen werd toen ongeveer door uw partner ingebracht?" De antwoordcategorieën varieerden van 1=vrijwel niets door partner, tot 5=vrijwel alles door partner. Ook deze score werd afhankelijk van de sekse van de respondent gehercodeerd, zodat een hogere score een meer moderne verdeling van het huishoudinkomen aangeeft. Vervolgens is er een dichotomie aangebracht: 0=de man brengt (ongeveer) driekwart of meer van het huishoudinkomen in, 1=de vrouw brengt (ongeveer) de helft of meer in (31 procent in de onderzoeksgroep).

Aangenomen wordt dat degenen die hun sociale contacten nooit zonder partner ontmoetten een sterker *overlappend huwelijksnetwerk* hadden dan degenen die soms of vaak zonder partner anderen ontmoetten. Respondenten konden aangeven hoe vaak ze vrienden, mensen uit de buurt of collega's zonder partner ontmoetten in de periode dat men vijf jaar getrouwd was. Antwoordcategorieën waren: 0=(vrijwel) nooit zonder partner, 1=soms zonder partner, en 2=vaak zonder partner. In de multivariate regressieanalyses is een onderscheid gemaakt tussen 1=(vrijwel) nooit zonder partner (30 procent) versus 2=soms/vaak zonder partner (70 procent).

Persoonlijkheid

Twee aspecten van de persoonlijkheid zijn onderzocht aan de hand van twee subschalen van de 'Big Five' (Goldberg, 1981; Gerris et al., 1998): extraversie en emotionele stabiliteit. *Extraversie* is gemeten aan de hand van zes eigenschappen waarvoor de respondent op een 7-puntschaal kon aangeven in hoeverre de eigenschap op hem/haar van toepassing was. Voor extraversie waren dat de eigenschappen 'terughoudend', 'stil', 'gesloten', 'spraakzaam', 'schuchter' en 'teruggetrokken'. Hetzelfde gebeurde voor de zes items inzake *emotionele stabiliteit*: 'prikkelbaar', 'ze-

nuwachtig', 'snel geraakt', 'ongerust', 'angstig', en 'nervuus'. Na hercodering en sommatie geeft een hogere score een meer extraverte dan wel meer stabiele persoonlijkheid weer. De scores verlopen van 6 tot 42 op beide schalen. De gemiddelde score op de extraversie-schaal is 29,6 (SD=6,3; range is 9 tot 42). Op de schaal voor emotionele stabiliteit is de gemiddelde score 29,9 (SD=6,4; range is 11 tot 42). Beide subschalen zijn betrouwbare meetinstrumenten (Cronbach's alpha = 0,80 voor beide schalen).

Het steunnetwerk

Binnen het SIN-survey is het steunnetwerk geïdentificeerd aan de hand van twee vragen. De eerste vraag behelsde ontvangen emotionele steun: "Met wie besprak u in het afgelopen jaar uw persoonlijke problemen?". De tweede vraag behelsde het ontvangen van praktische hulp: "Wie heeft u in het afgelopen jaar geholpen met praktische problemen, zoals schoonmaken, eten verzorgen, klusjes in en rond het huis, het verzorgen van planten, opvang van kinderen en dergelijke". Bij elke vraag kon men maximaal vijf personen noemen (met voornaam en eerste letter van de achternaam of initialen) van ten minste 18 jaar oud. Voor elk genoemd netwerklid is gevraagd naar het relatietype (in vijf categorieën: kind, overige familie, vriend/kennis, buur, collega, overig) en (met uitzondering van familieleden) naar de duur van de relatie. Bij identificatie van steunverleners vergeet men vaak de partner te noemen, omdat steun van de partner als zo vanzelfsprekend wordt ervaren. Teneinde vergissingen bij het noemen van de partner te voorkomen, is expliciet gezegd dat respondenten die met een partner samenwonen, de partner niet mochten noemen. De *omvang van het steunnetwerk* is vastgesteld als het totaal aantal verschillende personen genoemd bij de twee vragen. Personen die bij beide vragen genoemd zijn worden één keer geteld. De range van het totaal aantal steungevers loopt daarmee van 0 tot 10 (M=2,5; SD=2,0). Er zijn 315 respondenten (18 procent) die in het geheel geen netwerkleden bij de twee vragen hebben genoemd. Als indicator voor de samenstelling van het steunnetwerk is het *aandeel familieleden* in het totale netwerk berekend (range is 0 procent tot 100 procent, M=41 procent, SD=37 procent). Het derde netwerkkenmerk behelst het *aandeel nieuwe netwerkleden*. Daartoe is voor elk netwerklid met behulp van de duur van de netwerkrelatie en het jaar van scheiding nagegaan of de respondent al met deze persoon in contact stond vóór de scheiding (en dus niet als 'nieuw' is aangemerkt). Voor elke respondent is vervolgens het aandeel 'nieuwe' netwerkleden berekend (range is 0 procent tot 100 procent, M=35 procent, SD=38 procent). Het aandeel verwanten en het aandeel nieuwe netwerkleden zijn alleen bepaald voor de respondenten die ten minste één netwerklid hebben genoemd.

Sociale participatie

Een eerste indicator van sociale participatie behelst zowel de frequentie als de diversiteit van *contacten*. De respondent heeft voor vijf soorten van relaties (vrienden/vriendinnen, mensen uit de buurt, eigen familie, schoonfamilie, collega's buiten het werk om) aangegeven hoe vaak met deze relatiesoort in het algemeen contact werd onderhouden. Antwoordmogelijkheden varieerden van 0=geen contact tot 4=één keer per week of vaker. De somscore varieert van 0 tot 20 (M=12,3; SD=3,4) en een hogere score betekent dat men meer frequente en meer diverse contacten

heeft. De tweede indicator is de mate waarin men sociale *activiteiten* onderneemt in de vrije tijd. De respondent heeft voor drie soorten van vrijetijdsbestedingen aangegeven of men daar 1=nooit, 2=soms, 3=vaak aan deelnam. De activiteiten zijn a) sporten, doen van hobby's, deelname aan verenigingen, b) uitgaan naar café, restaurant, bioscoop of theater, en c) vrijetijdsactiviteiten buitenshuis, zoals het bezoeken van een beurs of attractiepark, fietsen en wandelen. De totaalscore varieert van 3 tot 9 ($M=6,1$, $SD=1,6$), waarbij een hogere score meer sociale activiteit aangeeft.

3.3 Procedure

Met behulp van ANOVA worden verschillen in netwerkenmerken, sociale contacten en sociale activiteiten tussen gescheiden mannen en vrouwen met en zonder partner onderzocht. Interessant is te bezien of er naast hoofdeffecten van sekse en partnerstatus, een significant interactie-effect bestaat tussen sekse en partnerstatus. Vervolgens wordt met behulp van kruistabellen en t-toetsen nagegaan in hoeverre (ooit) gescheiden mannen en vrouwen verschillen in achtergrondkenmerken en verklarende factoren. De toetsing van de hypothesen geschiedt met multivariate lineaire regressieanalyses voor elk van de drie netwerkenmerken en de twee vormen van sociale participatie (voor mannen en vrouwen apart). Eerst worden de verschillende typen determinanten bloksgewijs en afzonderlijk van elkaar in de analyse opgenomen (bijvoorbeeld: bij het blok 'persoonlijkheid' worden alleen 'extraversie' en 'emotionele stabiliteit' in de analyse opgenomen). Teneinde de verklaringskracht van de typen determinanten op de afhankelijke variabele na te gaan, wordt voor elk blok de proportie verklaarde variantie weergegeven. Daarnaast is van belang welke van de onderzochte factoren het meeste bijdraagt aan de verklaring van verschillen in netwerkenmerken en participatie als ook met de andere typen determinanten rekening wordt gehouden. Derhalve worden van de eindvergelijking, waarin alle determinanten zijn opgenomen, de gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten getoond. De analyses voor netwerkomvang, sociale contacten en activiteiten worden met alle 1795 respondenten uitgevoerd. De analyses betreffende het aandeel familieleden en het aandeel nieuwe netwerkleden worden alleen voor de 1480 respondenten uitgevoerd die ten minste één netwerklid hebben genoemd.

4 Resultaten

4.1 Verschillen in het steunnetwerk en de sociale participatie

Tabel 1 laat zien dat de steunnetwerken van gescheiden mannen en vrouwen met en zonder partner verschillen in omvang, aandeel familieleden en aandeel nieuwe netwerkleden.

Tabel 1: Kenmerken van het steunnetwerk en van sociale participatie naar sekse en partnerstatus; gemiddelden en F-toets voor hoofd- en interactie-effect.

	Mannen		Vrouwen		Fsekse	Fpartner	Fsekse * partner
	Alleen- staand	Samenwo- nend	Alleen- staand	Samenwo- nend			
	N=284	N=438	N=584	N= 489			
Het steunnetwerk							
- Aantal steungevers (0-10)	2,2	1,8	3,1	2,6	94,1 **	21,9 **	0,7
- % familieleden (0-100%)	32	39	45	43	16,3 **	0,4	4,2 *
- % nieuwe contacten (0-100%)	32	43	26	41	8,1 **	47,2 **	1,1
Sociale participatie							
- Contacten (2-20)	11,0	13,2	11,5	13,3	0,2	146,4 **	1,8
- Activiteiten (3-9)	6,1	6,2	6,0	6,3	0,0	9,3 **	2,3

* p<0,05; **p<0,01

Sekse en partnerstatus hebben elk een onafhankelijk effect; het interactie-effect van sekse en partner status is alleen statistisch significant voor het aandeel familieleden in het netwerk. De resultaten geven aan dat alleenstaanden grotere steunnetwerken hebben met een kleiner aandeel nieuwe steungevers dan degenen met partner. Mannen hebben minder steunrelaties, een lager aandeel familierelaties en een groter aandeel nieuwe relaties dan vrouwen. De rol van een partnerrelatie voor het aandeel familieleden in het steunnetwerk is voor mannen anders dan voor vrouwen: bij mannen wordt met de beschikbaarheid van een partner het aandeel familieleden groter terwijl het bij vrouwen min of meer gelijk blijft.

Wat betreft sociale contacten en activiteiten vinden we alleen een effect voor partnerstatus. Gescheidenen met partner hebben meer frequente en diverse contacten en zijn sociaal actiever dan alleenstaande gescheidenen. Er zijn geen sekseverschillen in deze aspecten van sociale participatie.

Tabel 2: Kenmerken van (ooit) gescheiden mannen en vrouwen

	Man N=688	Vrouw N=1107	
<i>Achtergrondkenmerken</i>			
Opleidingsniveau (1-7)	4,5	3,9	**
Leeftijd (in jaren)	50,0	48,6	**
Scheidingsduur (in jaren)	12,7	13,2	
<i>Partnerstatus</i>			
Samenwonend met partner	61 %	46 %	**
<i>Huidige leefsituatie</i>			
<i>Betaald werk</i>			
- Werkt niet	28%	43%	**
- Werkt 25 uur of minder	7%	22%	
- Werkt meer dan 25 uur	65%	35%	
<i>Zorg voor kinderen</i>			
- Geen thuiswonende kinderen	68%	50%	**
- Jongste kind 12 jaar of jonger	21%	25%	
- Jongste kind ouder dan 12 jaar	11%	25%	
Netto huishoudinkomen per maand	3450	2687	**
<i>Huwelijkskenmerken</i>			
Verdeling huishoudelijke taken (5-25)	11,2	10,8	*
<i>Verdeling huishoudinkomen</i>			
- Man de helft of meer	69%	69%	
- Vrouw minstens de helft	31%	31%	
<i>Overlap sociale contacten</i>			
- Nooit zonder partner	35%	26%	**
- Soms/vaak zonder partner	65%	74%	
<i>Persoonlijkheid</i>			
Extraversie (6-42)	29,8	29,9	
Emotionele stabiliteit (6-42)	31,0	28,6	**

** p < 0,05; * p < 0,01

Ten aanzien van de achtergrondkenmerken en verklarende factoren vinden we veel verschillen tussen mannen en vrouwen (Tabel 2). Mannen zijn gemiddeld genomen hoger opgeleid en ouder dan vrouwen. Mannen hebben relatief vaker een nieuwe samenwoningrelatie dan vrouwen: 39 procent van de gescheiden mannen is alleenstaand tegen ruim de helft (54 procent) van de vrouwen. Daarbij werken mannen vaker en meer uren buitenshuis, hebben minder vaak de zorg voor thuiswonende kinderen en hebben meer inkomen dan vrouwen, hetgeen aangeeft dat de leefomstandigheden van mannen gunstiger zijn voor het onderhouden van sociale contacten dan die van vrouwen. Wat betreft de kenmerken van het huwelijk, verkeerden mannen vaker in een huwelijk met een meer moderne taakverdeling en een meer overlappend huwelijksnetwerk dan vrouwen. Mogelijk is dit te wijten aan seksever-

schillen in rapportage over het huwelijk; mannen rapporteren een minder scheve verdeling dan vrouwen. Ten slotte zijn mannen volgens deze gegevens emotioneel stabiel dan vrouwen. Ten aanzien van scheidingsduur, de verdeling van huishoudinkomen, en extraversie vinden we geen sekseverschillen.

4.2 Een multivariate verklaring voor mannen

Tabel 3 toont de resultaten van de modeltoetsingen uitgevoerd met lineaire regressieanalyses voor de drie netwerkkenmerken en de twee vormen van sociale participatie voor de mannen. Tabel 4 toont de resultaten van de eindvergelijking waarin alle determinanten zijn opgenomen.

Tabel 3: Bloksgewijze toetsing van determinanten van het steunnetwerk en sociale participatie voor mannen: proportie verklaarde variantie voor elk blok van determinanten en voor alle blokken tezamen.

	Steunnetwerk			Sociale participatie	
	Aantal % R ²	% Familieleden % R ²	% Nieuwe relaties % R ²	Contacten % R ²	Activiteiten % R ²
1. Achtergrondkenmerken ^a	6,4 **	4,5 **	16,5 **	4,6 **	8,1 **
2. Partnerstatus	0,8 *	0,7	1,7 **	8,8 **	0,1
3. Huidige leefsituatie ^b	4,3 **	3,0 *	1,9	10,4 **	4,7 **
4. Huwelijkskenmerken ^c	0,9	0,4	0,2	2,7 **	1,7 **
5. Persoonlijkheid ^d	0,8	0,7	1,0	1,8 **	0,8
6. Alle determinanten	10,2 **	8,6 **	19,3 **	17,1 **	12,9 **

* p < 0,05; ** p < 0,01

^a Achtergrondkenmerken: leeftijd, opleidingsniveau en scheidingsduur

^b Leefsituatie: niet versus part-time werken, niet versus full-time werken, geen kinderen thuis versus kinderen onder de 12 jaar, geen kinderen thuis versus kinderen boven de 12 jaar en huishoudinkomen

^c Huwelijkskenmerken: verdeling huishoudelijke taken, verdeling huishoudinkomen en overlap in sociale contacten

^d Persoonlijkheid: extraversie en emotionele stabiliteit

Wat betreft netwerkomvang zien we dat opname van achtergrondkenmerken, partnerstatus en kenmerken van de huidige leefsituatie een significante bijdrage aan de proportie verklaarde variantie levert. Voor de achtergrondkenmerken is deze bijdrage het grootst. Wanneer rekening wordt gehouden met alle factoren (Tabel 4) is ook de bijdrage van persoonlijkheidskenmerken van belang. We vinden een groter steunnetwerk vooral terug bij alleenstaande mannen, mannen met een hoger opleidingsniveau, een parttime baan, een meer extraverte en een minder stabiele persoonlijkheid.

Een zelfde resultaat vinden we voor het aandeel familieleden in het netwerk. Ook daarbij is de bijdrage van de achtergrondkenmerken relatief groot, gevolgd door de kenmerken van de leefsituatie. Een groter familienetwerk treffen we vooral aan bij degenen met een laag opleidingsniveau en thuiswonende jonge kinderen.

Verschillen in het aandeel nieuwe relaties worden vooral verklaard door achtergrondkenmerken en, in mindere mate, door partnerstatus. In de eindvergelijking speelt partnerstatus geen rol meer, terwijl kenmerken van de leefsituatie dan wel van belang blijken. Het aandeel nieuwe contacten na scheiding is groter bij jongere mannen, bij mannen die een hoger opleidingsniveau hebben, langer geleden gescheiden zijn, een parttime baan hebben, niet de zorg dragen voor jonge kinderen, en minder inkomen te besteden hebben.

Of men regelmatig sociale contacten onderhoudt met diverse soorten relaties is gerelateerd aan alle onderzochte kenmerken, maar vooral aan partnerstatus en kenmerken van de leefsituatie. Na opname van alle factoren tegelijk, blijken de

achtergrondkenmerken niet meer significant. Aanwezigheid van een partner, beschikbaar over een fulltime baan, minder overlap in de sociale contacten tijdens het huwelijk, en een meer extraverte persoonlijkheid dragen bij aan frequente contacten.

Tabel 4: Determinanten van het steunnetwerk en sociale participatie voor mannen; gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten.

	Steunnetwerk			Sociale participatie	
	Aantal	% Familieleden	% Nieuwe relaties	Contacten	Activiteiten
	β	β	β	B	β
<i>Achtergrondkenmerken</i>					
- Leeftijd	-0,08	0,03	-0,13 *	-0,01	0,01
- Opleidingsniveau	0,16 **	-0,22 **	0,11 *	-0,03	0,28 **
- Scheidingsduur	-0,08	0,00	0,45 **	-0,05	-0,03
Partnerstatus (zonder/met partner)	-0,18 **	0,06	0,04	0,24 **	0,01
<i>Huidige leefsituatie</i>					
Betaald werk					
- Werkt niet (referentiecategorie)					
- Werkt 25 uur of minder	0,08 *	-0,03	0,12 *	0,07	-0,01
- Werkt meer dan 25 uur	0,07	0,02	0,08	0,18 **	0,00
Zorg voor jonge kinderen					
- Geen kind thuis (referentiecategorie)					
- Jongste kind 12 jaar of jonger					
- Jongste kind ouder dan 12 jaar	0,06	0,13 **	-0,13 **	0,05	-0,04
Netto huishoudinkomen per maand	-0,07	0,08	-0,03	0,01	-0,09 *
Netto huishoudinkomen per maand	0,07	0,01	-0,13 *	0,05	0,05
<i>Huwelijkskenmerken</i>					
Verdeling huishoudelijke taken	-0,04	-0,07	0,01	-0,03	0,02
Verdeling huishoudinkomen	0,02	0,01	-0,01	0,00	-0,01
Overlap sociale contacten	0,02	-0,03	0,03	0,09 *	0,09 *
<i>Persoonlijkheid</i>					
- Extraversie	0,09 *	0,05	0,03	0,10 *	0,09 *
- Emotionele stabiliteit	-0,09 *	0,06	-0,02	0,01	0,02
% R2	10,2%	8,6%	19,3%	17,1%	12,9%

* p < 0,05; ** p < 0,01

Het ondernemen van sociale activiteiten is, met uitzondering van partnerstatus en persoonlijkheid, aan alle onderzochte kenmerken gerelateerd, maar vooral aan achtergrondkenmerken. Sociale activiteiten worden vooral ondernomen door hoog opgeleide mannen, degenen zonder thuiswonende kinderen (ten opzichte van degenen met oudere thuiswonende kinderen), degenen met minder overlap in de sociale contacten tijdens het huwelijk en degenen met een extraverte persoonlijkheid.

4.3 De multivariate verklaring voor de vrouwen

Tabellen 5 en 6 tonen de resultaten van de regressieanalyses voor de vrouwen. Wat betreft het aantal steunrelaties zien we dat opname van elke groep van factoren een significante bijdrage aan de proportie verklaarde variantie levert. Belangrijkste determinanten van verschillen in aantal steunrelaties zijn achtergrondkenmerken en huidige leefsituatie.

Tabel 5: Bloksgewijze toetsing van determinanten van het steunnetwerk en sociale participatie voor vrouwen: proportie verklaarde variantie voor elk blok van determinanten en voor alle blokken tezamen.

	Steunnetwerk			Sociale participatie	
	Aantal % R ²	% Familieleden % R ²	% Nieuwe relaties % R ²	Contacten % R ²	Activiteiten % R ²
1. Achtergrondkenmerken ^a	8,3 **	7,5 **	12,4 **	5,4 **	8,3 **
2. Partnerstatus	1,5 **	0,1	4,3 **	7,0 **	1,0 *
3. Huidige leefsituatie ^b	2,4 **	4,8 **	3,7 **	10,9 **	9,3 **
4. Huwelijkskenmerken ^c	0,8 *	2,0 **	1,2 *	2,7 **	1,0 *
5. Persoonlijkheid ^d	0,6 *	0,3	0,8 *	3,2 **	2,1 **
6. Alle determinanten	12,8 **	10,5 **	16,9 **	16,3 **	15,4 **

p < 0,05; ** p < 0,01

^a Achtergrondkenmerken: leeftijd, opleidingsniveau en scheidingsduur

^b Leefsituatie: niet versus part-time werken, niet versus full-time werken, geen kinderen thuis versus kinderen onder de 12 jaar, geen kinderen thuis versus kinderen boven de 12 jaar en huishoudinkomen

^c Huwelijkskenmerken: verdeling huishoudelijke taken, verdeling huishoudinkomen en overlap in sociale contacten

^d Persoonlijkheid: extraversie en emotionele stabiliteit

Als met alle factoren rekening wordt gehouden hebben vrouwen meer steunrelaties naarmate het opleidingsniveau hoger is, de vrouw korter geleden gescheiden is, niet met een partner samenwoont, parttime werkt, een meer extraverte persoonlijkheid heeft, en het huwelijk een meer traditionele inkomensverdeling kende.

Het aandeel familierelaties in het steunnetwerk bij vrouwen is gerelateerd aan achtergrondkenmerken, leefsituatie en huwelijkskenmerken. De belangrijkste determinanten zijn opnieuw achtergrondkenmerken en huidige leefsituatie. In de eindvergelijking is de bijdrage van huwelijkskenmerken niet (meer) van belang. Het effect van persoonlijkheidskenmerken is hierin wel significant. Netwerken met een groter aandeel familieleden komen meer voor bij vrouwen met een laag opleidingsniveau, die zorgdragen voor kinderen boven de 12 jaar, en een emotioneel stabiele persoonlijkheid hebben.

Een groter aandeel nieuwe relaties is, net als bij de mannen, sterk gerelateerd aan achtergrondkenmerken en partnerstatus, maar ook aan de huidige leefsituatie en, zij het in mindere mate, aan huwelijks- en persoonlijkheidskenmerken. Gescheiden vrouwen hebben meer nieuwe steunrelaties als ze een partner hebben, naarmate ze jonger zijn, langer gescheiden zijn, geen thuiswonende kinderen hebben, en een moderne verdeling van inkomen hadden tijdens het huwelijk.

De frequentie en diversiteit van contacten zijn bij vrouwen vooral gerelateerd aan achtergrondkenmerken, partnerstatus en de huidige leefsituatie. De achtergrondkenmerken zijn echter niet meer van belang als ook rekening wordt gehouden met andere factoren. Tabel 6 laat zien dat vrouwen vaker met sociale contacten omgaan als zij een partner hebben, parttime of fulltime werken, de zorg hebben voor jonge kinderen, minder overlap hadden in de huwelijkscontacten, en meer extravert zijn.

Hoe sociaal actief een gescheiden vrouw is, heeft vooral van doen met achtergrondkenmerken en haar huidige leefsituatie. Vrouwen met een hoog opleidingsniveau, die relatief kort geleden gescheiden zijn, parttime werken, geen thuiswonende kinderen hebben, en daarnaast een hoger inkomen en een meer extraverte persoonlijkheid hebben, nemen vaker deel aan sociale activiteiten.

Tabel 6: Determinanten van het steunnetwerk en sociale participatie voor vrouwen; gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten.

	Steunnetwerk			Sociale participatie	
	Aantal	% Familieleiden	% Nieuwe relaties	Contacten	Activiteiten
	β	β	β	B	β
<i>Achtergrondkenmerken</i>					
- Leeftijd	-0,08	0,04	-0,12 *	0,02	0,09
- Opleidingsniveau	0,26 **	-0,22 **	0,03	0,04	0,23 **
- Scheidingsduur	-0,09 *	0,07	0,34 **	-0,05	-0,09 *
Partnerstatus (zonder/met partner)	-0,13 **	-0,03	0,13 **	0,20 **	0,08
<i>Huidige leefsituatie</i>					
<i>Betaald werk</i>					
- Werkt niet (referentiecategorie)					
- Werkt 25 uur of minder	0,08 *	-0,06	0,04	0,17 **	0,10 *
- Werkt meer dan 25 uur	0,00	-0,06	0,05	0,11 **	0,02
<i>Zorg voor jonge kinderen</i>					
- Geen kind thuis (referentiecategorie)					
- Jongste kind 12 jaar of jonger	-0,03	0,03	-0,12 *	0,08 *	-0,09 *
- Jongste kind ouder dan 12 jaar	-0,02	0,09 *	-0,12 **	-0,01	-0,10 **
Netto huishoudinkomen per maand	-0,01	-0,07	0,02	0,07	0,13 **
<i>Huwelijkskenmerken</i>					
Verdeling huishoudelijke taken	-0,03	0,01	0,01	-0,02	-0,04
Verdeling huishoudinkomen	-0,08 *	-0,03	0,07 *	0,02	-0,00
Overlap sociale contacten	-0,05	-0,06	0,02	0,09 **	0,03
<i>Persoonlijkheid</i>					
- Extraversie	0,09 **	-0,05	-0,04	0,14 **	0,09 **
- Emotionele stabiliteit	-0,02	0,09 **	-0,07	-0,02	0,05
% R2	12,8%	10,5%	16,3%	16,3%	15,4%

* p < 0,05; ** p < 0,01

5 Discussie en conclusie

Dit artikel had tot doel meer inzicht te leveren in de verschillen in het steunnetwerk en de sociale participatie van gescheiden mannen en vrouwen. Er was zowel aandacht voor de kenmerken van ondersteunende relaties als voor sociale contacten en activiteiten in meer algemene zin. De beschrijvende resultaten laten zien dat sekse en partnerstatus onafhankelijk en in interactie met elkaar van belang zijn voor kenmerken van het steunnetwerk. De grootste verschillen bestaan tussen alleenstaande gescheiden vrouwen en (ooit) gescheiden mannen. Alleenstaande vrouwen hebben

steunnetwerken met het grootste aandeel familieleden en het kleinste aandeel nieuwe relaties. Alleenstaande mannen hebben de minste familieleden en mannen die samenwonen met een partner hebben de meeste nieuwe steunrelaties. Wat betreft sociale participatie zijn er alleen verschillen naar partnerstatus en niet naar sekse: degenen met een partner participeren frequenter en in meer sociale verbanden en zijn sociaal actiever dan de partnerlozen.

Op zich zijn de steunnetwerken van de gescheidenen vrij klein. Het gemiddelde aantal steunrelaties was het grootst voor alleenstaande vrouwen, namelijk 3,1 personen. De keuze van de netwerkidenticatie methode is zeer bepalend voor de omvang en samenstelling van het persoonlijk netwerk (Van Sonderen, 1991; Broese van Groenou & Van Tilburg, 1996). Of de netwerken van gescheidenen in Nederland klein zijn is dan ook niet te zeggen, omdat er geen buitenlands onderzoek is met een vergelijkbare identificatiemethode. Het best vergelijkbaar is het onderzoek naar het kernnetwerk van personen in de Verenigde Staten (Marsden, 1987). In dat onderzoek kregen de respondenten één vraag voorgelegd: *'with whom do you discuss personal matters'*. Resultaten wezen uit dat ook met deze vraag kleine netwerken werden geïdentificeerd (gemiddeld 3 personen). Zowel in het Amerikaanse als in ons eigen onderzoek kan het geringe aantal geïdentificeerde steunrelaties veroorzaakt zijn door de formulering van de identificatievragen. Onze vraagstelling benadrukt mogelijk teveel het hebben van problemen en de behoefte aan hulp bij het uitvoeren van allerlei praktische taken. Deze vraagstelling suggereert wellicht een bepaalde hulpbehoefte die men niet herkent. Dit zou verklaren waarom een aantal respondenten helemaal geen netwerkleden heeft genoemd en de meesten niet meer dan twee of drie personen.

Onze gegevens wijzen, tegen de verwachting in, uit dat degenen met een partner kleinere netwerken hebben dan alleenstaanden. Deze bevinding kan grotendeels verklaard worden door het feit dat de partner niet genoemd mocht worden bij de twee identificatievragen vanwege het risico van vertekening in het aantal steunrelaties van degenen met partner. Wanneer we veronderstellen dat alle 'samenwoners' de partner in het steunnetwerk zouden noemen waardoor het aantal steunrelaties met 1 toeneemt, hebben degenen met partner gemiddeld genomen een groter steunnetwerk dan de alleenstaanden. Onze bevinding dat alleenstaande gescheidenen de meeste steunrelaties hebben suggereert dat veel alleenstaanden de afwezigheid van de partner compenseren met een andere steunrelatie. Of andersom, dat voor degenen die samenwonen met een partner er relatief weinig andere netwerkrelaties (nodig) zijn dan de partner met 'wie men zijn/haar problemen bespreekt' en van 'wie men hulp krijgt bij praktische zaken'.

Een belangrijke vraag in het onderzoek betrof de verklaring van verschillen in steunrelaties en sociale participatie tussen gescheidenen onderling. De verklaring was opgebouwd uit een aantal dimensies waarvan bekend is dat ze gerelateerd zijn aan het aangaan en onderhouden van persoonlijke relaties in het algemeen. De resultaten geven aan dat vrijwel alle onderzochte dimensies op zichzelf van belang zijn voor netwerkenmerken en sociale participatie. Wanneer alle factoren tezamen worden gezien, blijken een partnerrelatie, het opleidingsniveau, de werk- en gezins-situatie, overlap van huwelijksnetwerken, en een extraverte persoonlijkheid, belangrijke determinanten te zijn van het sociaal functioneren van gescheidenen.

Voor het aantal steunrelaties, het aandeel familierelaties in het steunnetwerk en sociale activiteiten, bleek opleidingsniveau een belangrijke factor. De betekenis van opleidingsniveau komt overeen met de bevindingen in veel andere onderzoeken (Campbell, Marsden & Hurlbert, 1986; Lin, 1982). Het is een weergave van de verschillen in soorten netwerken in verschillende sociaal-economische klassen. Hoger opgeleiden hebben meer toegang tot diverse hulpbronnen en derhalve grotere netwerken met minder familieleden. Ook voor gescheidenen blijken dergelijke verschillen in netwerken dus te bestaan.

Partnerstatus bleek vooral van belang voor de frequentie en diversiteit van sociale contacten. Het aangaan van een nieuwe partnerrelatie lijkt daarmee een middel om in meer verschillende sociale verbanden te verkeren na een scheiding. Bij vrouwen draagt partnerstatus ook bij aan het aandeel nieuwe contacten in het steunnetwerk. Dit suggereert dat vrouwen de nieuwe relaties die ze via de partner krijgen eerder als ondersteunend beschouwen dan mannen. Mannen lijken via de partner sociale contacten in algemene zin te krijgen die zij niet direct tot hun steunnetwerk rekenen. Onduidelijk blijft hoe het verband tussen het hebben van een nieuwe partner en sociaal functioneren verloopt. Het is mogelijk dat degenen die in meerdere sociale verbanden verkeren eerder een nieuwe partnerrelatie aangaan (Kalmijn & De Graaf, 2000).

De rol van betaalde arbeid buitenshuis en de zorg voor thuiswonende kinderen is van belang voor sommige aspecten van het steunnetwerk, en van groot belang voor sociale participatie. Een parttime baan lijkt het aangaan en onderhouden van ondersteunende relaties makkelijker te maken. In deeltijd werkenden hadden een omvangrijker steunnetwerk dan degenen die niet in een baan buitenshuis werkten. Met name het aandeel nieuwe relaties is groot onder hen die geen thuiswonende kinderen hebben, terwijl degenen met thuiswonende kinderen meer familieleden noemen. Deze resultaten geven aan dat buitenshuis werken, dan wel zorgen voor kinderen verschillende soorten relatiebronnen opleveren. Deze factoren geven vooral aan in welke sociale kringen men relaties zal onderhouden. Dit verklaart ook de relatief grote bijdrage van de werk- en gezinssituatie voor diversiteit en contactfrequentie van relaties en het deelnemen aan sociale activiteiten.

De onderzochte kenmerken van het verbroken huwelijk speelden een geringe rol bij de verklaring van het steunnetwerk, en bleken iets belangrijker voor de twee vormen van sociale participatie. De resultaten suggereren dat sociale activiteit tijdens het huwelijk (het onderhouden van een eigen sociaal netwerk) bijdraagt aan meer sociale participatie na echtscheiding. Het zwakke verband tussen huwelijkskenmerken en netwerkenkenmerken weerspreekt het idee dat het verbreken van een meer traditioneel huwelijk relatief kleine netwerken met zich mee brengt. Het is mogelijk dat de onderzochte huwelijkskenmerken (de verdeling van huishoudelijke taken, inkomen en sociale contacten) te globale indicatoren waren om aan te geven of het huwelijk traditioneel versus modern was. Het blijft waarschijnlijk dat de samenstelling van het huwelijksnetwerk in sterke mate bepaalt hoe groot de verliezen aan contacten zijn na een scheiding, maar het is mogelijk dat het effect verdwijnt op de lange termijn en niet meer traceerbaar is in een cross-sectionele studie. Voor sommigen was de scheiding al geruime tijd geleden en vooral voor degenen die hertrouwd zijn kan het netwerk inmiddels dusdanig veranderd zijn, dat het eerdere huwelijksnetwerk geen rol meer speelt. Wat blijft is het resultaat dat mensen die in het

algemeen zorg dragen voor hun eigen sociale contacten daar de vruchten van plukken na een echtscheiding.

De rol van de persoonlijkheid in de verklaring van verschillen in sociaal functioneren bij gescheidenen kan als redelijk belangrijk worden beschouwd. De mate van extravertie bleek een factor van betekenis voor het aantal steunrelaties en voor sociale participatie, hetgeen aangeeft dat meer extraverte personen beter in staat zijn om steunrelaties te mobiliseren en in het algemeen sociale activiteiten te ontplooiën. De positieve samenhang tussen emotionele labiliteit en aantal steunrelaties bij de mannen suggereert dat labiliteit vooral samengaat met een grotere behoefte aan steunrelaties.

Hoewel mannen en vrouwen verschillen in de onderzochte kenmerken van het netwerk, de leefsituatie, het (verbroken) huwelijk en persoonlijkheid vinden we slechts geringe verschillen in de verklaringen van de omvang en samenstelling van hun steunnetwerk. Een uitzondering hierop vormt de verdeling van het inkomen tijdens het huwelijk. Voor vrouwen is het feit dat zij tijdens het huwelijk evenveel inkomen of meer dan de partner inbrachten gerelateerd aan minder steunrelaties en meer nieuwe contacten. Voor de mannen speelt dit argument geen rol van betekenis voor de omvang en samenstelling van het netwerk. Dit suggereert dat economische onafhankelijkheid tijdens het huwelijk het aangaan van relaties na scheiding in het algemeen vergemakkelijkt, en dat er minder behoefte bestaat aan ondersteunende relaties.

Geconcludeerd kan worden dat verschillen in sociaal functioneren van gescheiden mannen en vrouwen deels te maken hebben met hoezeer men al tijdens het huwelijk in staat was eigen sociale contacten te onderhouden. Ook een extraverte persoonlijkheid bleek van belang. Echter, meer nog dan de sociale activiteit in het verleden en iemands persoonlijkheid, zijn structurele condities in het heden van belang. Factoren, zoals het hebben van een vaste partner, het opleidingsniveau, werken buitenshuis, de zorg voor thuiswonende kinderen, zijn vooral van invloed op het steunnetwerk en de mate van sociale participatie. Het sociaal functioneren na echtscheiding lijkt een aangelegenheid waarbij zowel persoonlijke als structurele condities in heden en verleden een centrale rol spelen.

Literatuur

- Amato, P. 2000
'The consequences of divorce for adults and children'. *Journal of Marriage and the Family* 62: 1269-1287.
- Bahr, S. 1976
'The kinship role in a contemporary community: Perceptions of obligations and sanctions'. in F.I. Nye (Ed) *Role structure and role analysis of the family*: 97-112. Beverly Hills, CA: Sage.
- Baruch, G.K., Biener, L., & Barnett, R.C. 1987
'Women and gender in research on work and family stress'. *American Psychologist* 42: 130-136.
- Bergeman, C. S., Plomin, R., Pedersen, N. L., & McClearn, G. E. 1990
'Genetic and environmental influences on support: The Swedish adoption/Twin study of aging'. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences* 45:101-106.
- Broese van Groenou, M.I. 1991
Gescheiden netwerken: De relaties met vrienden en verwanten na echtscheiding. ICS Dissertatie-reeks. Amsterdam: Thela Thesis.
- Broese van Groenou, M.I. 1992
'Vrienden en verwanten na echtscheiding. Een vergelijking van de kans op behoud van contact'. in: W. Jansen & G.L.H. Wittenboer (red.). *Sociale netwerken en hun invloed*: 131-145. Meppel/Amsterdam: Boom.
- Broese van Groenou, M.I., & Van Tilburg, T.G. 1996
'Network analysis'. In: J.E. Birren (Ed.), *Encyclopedia of gerontology: Age, aging, and the aged*: 197-210. San Diego: Academic Press.
- Campbell, K.E., Marsden, P.V., & Hurlbert, J.S. 1986
'Social resources and socio-economic status'. *Social Networks* 8: 97-117.
- Centraal Bureau voor de Statistiek 1999
Vital events: past, present and future of the Dutch population. Voorburg Netherlands.
- Clarke-Stewart, K.A., & Bailey, B.L. 1990
'Adjustment to divorce: Why do men have it easier?' *Journal of Divorce* 13: 75-94.
- Coleman, M. Ganong, L.H., & Fine, M. 2000
'Reinvestigating remarriage: Another decade of progress'. *Journal of Marriage and the Family* 62:1288-1307.
- Costa, P.T., Zonderman, A.B., & McCrae, R.R. 1985
'Longitudinal course of social support among men in the Baltimore longitudinal study of aging'. In: I.G. Sarason & B.R. Sarason (Eds) *Social support: Theory, research and applications*: 137-154. Boston: Martinus Nijhoff Publishers.
- Dykstra, P.A., & De Jong Gierveld, J. 1999
'Differentiële kansen op eenzaamheid onder ouderen: De betekenis van type partnerrelatie, partnergeschiedenis, gezondheid, sociaal-economische positie en sociale relaties'. *Tijdschrift voor Gerontologie & Geriatrie* 30: 212-225.

- Dykstra, P.A., & Liefbroer, A.C. 1998
 'Kinderloos en toch gelukkig? Over de gevolgen van kinderloosheid voor de ouderdom'. *Mens & Maatschappij* 73: 108-129.
- Eisemann, M. 1984
 'The relationship of personality to social network aspects and loneliness in depressed patients'. *Acta Psychiatry Scandinavia* 70: 337-341.
- Gerris, J.R.M. 1998
Parents, adolescents and young adults in Dutch families: a longitudinal study. Nijmegen: Institute of Family Studies, University of Nijmegen.
- Gerstel, N. 1988
 'Divorce and kin ties: The importance of gender'. *Journal of Marriage and the Family* 50: 209-219.
- Gerstel, N., Riessman, C., & Rosenfield, S. 1985
 'Explaining the symptomatology of separated and divorced women and men: The role of material conditions and social networks'. *Social Forces* 64: 84-101.
- Goldberg, L.R. 1981
 'Language and individual differences: the search for universals in personality lexicons'. In: L. Wheeler (ed.): *Review of personality and social psychology, Volume 2*: 141-165. Beverly Hills: Sage.
- Fischer, J.L., Sollie, D.L., Sorell, G.T., & Green, S.K. 1989
 'Marital status and career stage influences on social networks of young adults'. *Journal of Marriage and the Family* 51: 521-534.
- Hughes, R. 1988
 'Divorce and social support: A review'. *Journal of Divorce* 11:123-43.
- Hurlbert, J.S. & Acock, A.C. 1990
 The effects of marital status on the form and composition of the social networks. *Social Science Quarterly* 71: 163-174.
- Jacobson, G.F. 1983
The multiple crises of marital separation and divorce. New York: Grune & Stratton.
- Kalmijn, M. & Bernasco, W. 1999
 'De gezamenlijkheid van leefstijlen'. In M. Kalmijn, Bernasco, W. & Weesie, J. (redactie) *Huwelijks- en samenwoonrelaties in Nederland: De organisatie van afhankelijkheid*. Assen: Van Gorcum.
- Kalmijn, M., & De Graaf, P. 2000
 'Remarriage and cohabitation after divorce in the Netherlands: Competing risk analyses of social, economic and cultural determinants' Paper gepresenteerd op de conferentie "Population Studies in Britain and the Netherlands", a joint conference of the "British Society of Population Studies" and the "Nederlandse Vereniging voor Demografie", Utrecht, August 31 - September 1.
- Kalmijn, M., de Graaf, P.M., & Uunk, W. 2000
Codeboek van het survey Scheiding in Nederland 1998, Utrecht: ICS Occasional papers and document series, ICS-Codebooks 40.

- Lang, F.R., Staudinger, U.M., & Carstensen, L.L. 1998
 'Perspectives on socioemotional selectivity in late life: How personality and social context do (and do not) make a difference'. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences* 53B: 21-30.
- Leslie, L.A., & Grady, K. 1985
 'Changes in mothers' social networks and social support following divorce'. *Journal of Marriage and the Family* 47: 663-674.
- Lin, N. 1982
 'Social resources and instrumental action'. in: P.V. Marsden & N. Lin (Eds.), *Social structure and network analysis*: 131-146. Beverly Hills: Sage.
- Lopata, H.Z. 1988
 'Support systems of American urban widowhood'. *Journal of Social Issues* 44: 113-128.
- Maas, J.M.A.G. 1984
Sociale participatie van gescheiden moeders. Tilburg: Instituut voor Arbeidsvraagstukken.
- Marsden, P. 1987
 'Core discussion networks of Americans'. *American Sociological Review* 52: 122-131.
- McHenry, P.C., & Price, S.J. 1991
 'Alternatives for support: Life after divorce – a literature review'. *Journal of Divorce and Remarriage* 15:1-19.
- Milardo, R.M. 1987
 'Changes in social networks following divorce. A review'. *Journal of Family Issues* 8: 78-96.
- Miller, N.B., Smeglia, V.L., Gaudet, D.S., & Kitson, G.C. 1998
 'Stressful life events, social support, and the distress of widowed and divorced women'. *Journal of Family Issues* 19:181-203.
- Poortman, A. & Kalmijn, M. 1999
 'Afnemende ongelijkheid tussen alleenstaande gescheiden mannen en vrouwen: trends in arbeidsmarkt deelname'. *Bevolking en Gezin* 28: 41-61.
- Rands, M. 1988
 'Changes in social networks following marital separation and divorce'. In: R.M. Milardo (Ed.), *Families and social networks*: 127-146. Londen: Sage Publications.
- Rascke, H.J. 1977
 'The role of social participation in postseparation and postdivorce adjustment'. *Journal of Divorce* 1:129-140.
- Schiepers, J.M.P. 1988
 Huishoudequivalentiefactoren volgens de budgetverdelingsmethode. *Supplement bij de Sociaal-Economische Maandstatistiek* 2:28-36.
- Smeglia, V.L., Miller, N.B., & Kort-Buller, L. 1999
 'The impact of social support on women's adjustment to divorce: A literature review and analysis.' *Journal of Divorce & Remarriage* 32: 63-89.
- Spanier, G.B., & Thompson, L. 1984
Parting. The aftermath of separation and divorce. New York: Sage.

- Terhell, E.L., Broese van Groenou, M.I., & Van Tilburg, T.G. 2000
De impact van persoonlijkheid op het netwerk van gehuwde, gescheiden en hertrouwde mannen en vrouwen. Paper gepresenteerd op het ASPO-symposium 'Partnerrelaties in de 21^e eeuw, 13 september, Vrije Universiteit, Amsterdam.
- Van der Poel, M.G.M. 1993
Personal networks. A rational-choice explanation of their size and composition. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Van Sonderen, F.L.P. 1991
Het meten van sociale steun. Dissertatie Rijksuniversiteit Groningen.
- Von Dras, D.D., & Siegler, I.C. 1997
'Stability in extraversion and aspects of social support at midlife'. *Journal of Personality and Social Psychology* 72: 233-241.
- Wallerstein, J.S., & Blakeslee, S. 1990
Second chances: Men, women and children a decade after divorce. Boston: Houghton Mifflin.
- Weeda, I., & Groenewold, J. 1986
Scheiden doet lijden? (Voor)oordelen over de gevolgen van echtscheiding. Houten: Unieboek.